

MAGYAR PSZICHOANALITIKUSOK PÁRIZSBAN

***A KINCSESTÁRAT TEREMTŐ GYERMEK
ÉS A KITÉRÉS AZ ÖDIPUSZ ELŐL*****Grünberger Béla***I.**

Egy korábbi előadásban¹ — amely Lausanne-ban, a latin eredetű nyelveket beszélő országok pszichoanalitikusainak kongresszusán hangzott el —, már leírtuk a gyermeki lélek egyik lényeges oldalát, amely, azt keresve, hogy miképpen őrizze meg nárcisztikus integritását (fallikus kép), tagadja születés utáni életének új realitását. Visszatérve a valóságérzék fejlődésének problémájára, amely a Ferenczi által tanulmányozott nárcisztikus mindenhatóságból indul ki, azt mondtuk, hogy a gyermek mágikus-nárcisztikus bázison igyekszik újraalakítani önmagát, s ez megfelel annak, ami támaszul szolgált a születése előtti életéhez, és amiről azt gondolja, hogy lehetősége lesz nem végérvényesen lemondani. Ezt *taktikai* magatartási helyzetnek minősítettük, és anélkül, hogy lehetőségünk volna részletesen visszatérni e taktika alkalmazási módjaira az általános fejlődés során, úgy gondoljuk, ez nem más, mint egy *stratégiai* törekvés megvalósításának első kísérlete, amely a nárcisztikus teljességet célozza meg. Így rögtön a következő taktikai fázis tanulmányozásához foghatunk, amely lényegét tekintve az elsővel teljesen ellentétes, miközben ugyanarra a célra tör. Röviden, arról a pillanatról van szó, amikor a gyermek ösztönszempontból az análszadisztikus fázisban van, s annak a tetőpontjára lendül. Nárcizmusa egy hatalmas és új energiatényező birtokában bizonyos mértékben eltéríti őt attól az emelkedett (*élationalle*) megoldási módtól, amely az ezt megelőző taktika tárgya, és egy análszadisztikus törekvést investál (amely a korábbi, nárcisztikus-orális törekvésnek az ellentéte). Az

* A Société Psychanalytique de Paris-ban 1967. február 21-én tartott előadás nyomán. Eredeti címe: L'enfant au trésor et l'évitement de l'Œdipe. In: Béla Grünberger: *Le narcissisme. Essai psychanalytique*. Payot & Rivages, Paris 1993. 307–329. old.

¹ Lásd a „L'Œdipe et le Narcissisme” című előadást. (A kötetben, melyből a fenti tanulmányt vettük, ez az utolsó tanulmány. *A fordító megjegyzése.*)

analitásnak ez az erőteljes libidinális töltése szolgáltat majd hasznos elemeket a gyermek énjének ahhoz, hogy elsajátítsa a valóságérzékletet, de minthogy ez a folyamat a kezdeténél tart, a gyermek az új taktikát először ugyanolyan kizárólagos módon, eltúlozva alkalmazza, mint ahogyan azt előző taktikájának érvényesítése érdekében használta. Nárcizmusa egy mindenható és megalomániás, analitás fölötti uralom jellegzetes jegeit ölti magára, amelynek alapvető nárcisztikus finomságait szeretnénk hangsúlyozni. Freud leírta „*a gyermek a trónon*” jelenetet, hangsúlyozva a mindenhatóság elemét, majd Abraham és Ferenczi ugyanebben a szellemben mélyítették el az análszadisztikus fázis tanulmányozását. (Itt hivatkozom az utóbbi szerző által ismertté vált, a dajkája által megsértett kisfiú esetére, aki a dajkát azzal fenyegette meg, hogy „átszarja” őt Pestről Budára.) Ezen analízis magatartásokban a nárcisztikus tényező domináló jelenlétét szeretném kiemelni. Egyik betegem, aki felidézett egy hasonló „jelenetet a bilin”, a jelenetre visszatekintve meglepődött ennek az elemnek a fontosságán: „az volt az érzésem, hogy egy személyes és egyedülálló értéket mutattam fel, és mérhetetlen büszkeséget éreztem; azóta is azon gondolkodom, hogy mi indokolható egy ilyen megalomániás érzést”. Ez az a megalomániás érzés, amely a kategorikus „nem” mögött feszül, s amelyet a gyermek az análszadisztikus fázisban a környezetével szembehelyez, hogy tárgyának kizárólagos dominálásán keresztül biztosítsa magának nárcisztikus integritását — ez az analízis tárgykapcsolat jellegzetessége, amint azt már számos alkalommal hangsúlyoztuk.

Ez a taktika homlokegyenest ellenkezik azzal, amit a lausanne-i előadásunkban² leírtunk. Ott az „*isten gyermek fantáziáját*” emeltük ki (bemutatva a szülőpár közé regresszív, ösztön nélküli módon beékelődött gyermeket, „*a nárcisztikus hármast*”, amely megvédi őt az Ödipuszról és az ősjelenettől). Ez a fantázia természetesen egy másik, lényegesen eltérő képzeletbeli helyzetnek adja át a helyét. A gyermek ahelyett, hogy beékelné magát a szülőpár közé, megsemmisítve ezáltal az ödipális konfliktust, ennek során arra törekszik, hogy lemondjon a szülői oltalomról, és egy csapásra önálló egyénként fogadtassa el magát. Ennek a helyzetnek a nárcisztikus összetevője egy nagyon világos *fallikus* konnotációval jelenik meg, ily módon fedve el annak análszadisztikus oldalát. A gyermek mindent szeretne *csinálni*, legfőképpen pedig — az e fázisra oly jellemző megfogalmazással „*én egyedül*” — meglenni a felnőttvilág nélkül. Az önállóságnak ez a keresése természetesen a nárcisztikus integritás felé tart, miközben egy menekülési módot is létesít az állandóan jelenlévő ödipális szituáció elől, amelynek elvállalására azonban a gyermek képtelennek érzi magát.³ A gyermek az ödipális küz-

² Lásd a „*Considérations sur le clivage entre le narcissisme et la maturation pulsionnelle*” című cikkünket.

³ Valójában, ahogyan már felhívtuk rá a figyelmet, az ödipális struktúra nagyon korai, sőt velünk született. Ugyanakkor semmi esetre sem lehet összekeverni a későbbi klasszikus ödipális helyzettel. Az ödipális struktúra kezdetben sematikus, elvont, nem más, mint egy rejtett képesség, amely olyan üres útításkázhöz hasonlítható, amellyel a gyermek világra jön, és úgy tölt meg, ahogyan pregenitális éréseinek fejlődési fokaikot eléri. Csupán magát ezt az üres útításkát figyelembe venni annyit jelent, mint az Ödipuszról annak tartalmát, anyagi mivoltát megvonni, és a valóságtól megfosztott elméletét leegyszerűsíteni azt.

delem előli *kitérést* választja megoldásként, és megkísérli, hogy mágiikus-narcisztikus módon győzedelmeskedjen az ödipális vetélytárs felett anélkül, hogy valódi rivalizációs helyzetbe kerülne. A nagy és a kicsi közötti szembenállás — mint az e fázist domináló fantáziák tartalma — mindig mitikus, varázsszerű, csodaszerű módon történik. A gyermek — objektíve egyértelmű alsóbbrendűsége ellenére — győzedelmeskedik az óriás felett, aki pedig birtokában van valamennyi eszköznek, amelytől a kicsi meg van fosztva.⁴

A gyermek normális fejlődése a az analitásnak a genitális nyálábba és az én struktúrájába való integrációján keresztül történik, s ez a pszichoszexuális érés elemi fontosságú momentuma. Az analízis összetevő elem integrációja kiemelt fontosságú találkozási pontja ennek a fejlődésnek, ha jövőjének a sokoldalúságát vesszük figyelembe (lévén, hogy minden tevékenységnek, minden érzelmi, szexuális és tárgykapcsolati helyzetnek van analízis eleme) — és egyszersmind hossz tengelye is, ha a folyamat időtartamára gondolunk, amely összefonódik az érés folyamatával egészen annak a befejezéséig, azaz a felnőttkor eléréséig. Minthogy a fallikus hullám, amely nagyon közelről követi az analízis fázist, teljesen magához vonzza a nemiség és az én fejlődése által mintegy felemészített análszadisztikus libidó nagy részét, ennek tulajdonképpen megjelenési formái veszítenek majd élességükből, és — elsősorban az ödipális fázisnak a megfelelő fejlődése esetén — integrációjának fő folyamata majd befejezettek tekinthető. Ez az egyenes vonalú fejlődés azonban eléggé kivételes, és az *analízis összetevő rossz integrációja* esetén nagyon gyakran megtörténik, hogy a pszichoszexuális fejlődés vonala nagymértékben eltér az ideális sémától. Sőt, az analízis énbén való integrációjának hiánya, amelynek többfajta oka is lehet, párhuzamos a narcisztikus tényező rendellenes fejlődésével, és elvben azt mondhatjuk, hogy ez az utóbbi tényező az, amelyet elsődlegesen okolni kell. Itt persze nem időzhetünk el a probléma etiológiai aspektusának vizsgálatánál. Annyi bizonyos, hogy az énefejlődés során két tényező közötti kielégítő szintézisnek jelentősége van, lévén, hogy e szintézis függvénye a koherens ének és fordítva; abban az esetben, amit mi itt vizsgálunk, ennek a két tényezőnek a fejlődése ezek után nagy mértékben *az énen kívül* történik, ez pedig olyan rendellenesség, amely feltétlenül nyomot hagy ezen a központi jelentőségű instancián, következésképpen törésként mutatkozik majd, s ennek természetét fogjuk tanulmányozni. Ennek érdekében, kiindulópontul, a kincsestárat teremtő gyermekkel foglalkozunk.

⁴ A gyermek önállóság utáni vágya, a világ análszadisztikus felfogásához kapcsolódva, az ember vágyán keresztül úgy mutatkozik meg különösen tiszta formában — archaikus és igen gyakran alapvetően elfojtott módon —, mint létrehozni valamit; az önmegtermékenyítést elbeszélő mítoszok, köztük az óceániai és a két amerikai kontinensen élő népek gazdag folklórájának mítoszai az ember születését gyakran ürülékanyagokból való származásként ábrázolják. Az első ember — a Biblia szerint — porból (sárból salakból, ürülekéből) vétetett, és szülők nélkül jött a világra (lásd: Freud „Über Triebumsetzungen, insbesondere der Analerotik” című írását. G. W. Bd. 10. 402.)

II.

Valamennyiünknek volt alkalma már megfigyelni gyermekeket, akik *kincsestárat* alakítanak ki maguknak, amelyet maguk is ekként neveznek, és amely megfelel annak a hatalmas nárcisztikus megszállásnak, amelyet ez az elnevezés jelent. A kincsestár, amelyet gyakran titkolnak és mutogatnak egyszerre, egyszerismind féltékenyen őrizve van; paradox módon és meghatározása szerint is, *heteroklit, használt, csonka és páratlan, piszkos, semmi hasznot vagy értéket nem képviselő tárgyakból* áll. Valójában úgy tűnik, hogy a gyermek nemcsak észreveszi e tárgyak *hulladékjellegét*, hanem ennek az árnyalatnak, amely a számára lényeges, fontosságot tulajdonít, és habozás nélkül kimutatja speciális megszállásának intenzitását, ha például ezekért új, sértetlen és objektív valós értékkel rendelkező játékokat ajánlunk fel cserébe, amelyeket egyébként teljes mértékben képes felbecsülni. Ami e tárgyak eredetét illeti, általában titkos, nem vásárolt, se nem kapott, hanem talált, titokban összeszedett vagy egyszerűen elcsent tárgyak ezek, s ennek a körülménynek jelentősége van, amelyre még visszatérünk.⁵

Ha a kincsestár különböző sajátosságait elemezzük, hamar felfedezzük, hogy a gyermek számára mindenekelőtt olyan tárgy megalkotásáról van szó, amelyet ő birtokon keresztülment volna, hanem éppen *kütert* élte. Itt egyfajta olyan tárgykapcsolati folyamaton keresztülment volna, hanem éppen *kütert* élte. Itt egyfajta olyan tárgykapcsolatról van szó, amely éppen nem az, tekintettel az analízis elem megfelelő integrációjának a hiányára, amiképpen kleptomániás gyermekek bizonyos csoportjánál azt látjuk, hogy azért lopnak, hogy ne kelljen megfogalmazni egy kérést, azaz megbontani egy tárgykapcsolatot. A tárgyak titkos eredete egyebek között igen gazdag fantáziálásnak kedvez, a *nárcisztikus autonómia* értelmében, melyről korábban már szoltunk; a kincsestár ténylegesen senkitől sem származik, ami *kizárja ödipális eredetét* és minden kapcsolatrendszerrel, amely abból származik. Minthogy a kincsestárat a gyermek *alkotta*, az ő „lelete” (a fogalom jogi értelmében is, amely egyébként a felnőttek viszonyát jelöli a saját kincsestárukhoz — például a földmunka során megtalált pénzdarabok), mágikus-nárcisztikus módon saját magára projiciálhatja, és ily módon egy igazi különálló világot teremt, amelynek ő az uralkodója.

Ami a kincsestár elemeinek *heteroklit* jellegét illeti, jelentése gazdagon túldeterminálnak tűnik. A projekció sokfélesége és összefüggésének hiánya egy olyan énről tanúskodik, amelynek a globális énhez képest nem integrált elemei töredékes állapotban vannak meg, ez pedig az énből egy törésnek felel meg, amit éppen az imént írtunk le. *Az introjektumok többszörössége és nem asszimiláltsága* fennmarad, ez pedig úgy tekinthető, mint nárcisztikus védekezés a (a jelen tanulmány értelmében vett)

⁵ Anélkül, hogy különböző diagnózisokat vennénk szemügyre, hangsúlyozzuk, hogy olykor nehéz elhatárolni a valóságos értelemben vett kincsestárat a gyermekszoba más tartalmaitól, babáktól és játékoktól, így mindenféle „gyűjteményektől”. Ugyanakkor a kincsestár különbözik az *átmeneti tárgyaktól*, amennyiben többféle tartalma van és egy *rendszer* alkot, és csak ennek a rendszernek az átalakulásai, mint olyanok követhetők majd a gyermek egész későbbi fejlődése során.

„ödipifikáció”, az ödipális tárgy ellen, amely az Ödipusz minden lejtőjén egyedülálló. A gyermek az ödipális helyzet projekciójaként egy *politeista* helyzetben találja önmagát egy monoteista helyett.⁶

A kincsestár elemeinek a nárcisztikus megszállás a közös nevezője; lényegük, hogy mint individualizált tárgyak nem számítanak, és amint azt már láttuk, hasznuk és objektív értékük sincs, létezésük értelmét és egyéni fantáziált jellegüket a nárcisztikus megszállástól függő és abból fakadó tulajdonságuk adja meg nekik. Attól fogva, hogy a kincsestár létrejött, és alkotóelemei egybegyűltek, azaz nárcisztikus megszállással rendelkezik, egy valóságos, a kasztrációs félelmek elleni *védekezési rendszert* képvisel, amely ezeknek a gyermekeknek a tudatalanjában a lappangási szakasz küszöbén nagy erővel és nagy számban feltétlenül felbukkan, és amelyről tudjuk, hogy első ödipális hajtóerejüket nem integrált analitásuk és hipertrófiás nárcizmusuk miatt nem lehetett „felszámolni”; ezek a gyerekek tehát nemcsak agresszív pregenitális fantáziáik, hanem Ödipusz-komplexusuk ellen is reménytelen küzdelmet folytatnak. Ami identifikációs nehézségeiket illeti, annak majd tanulmányunk e következő szakaszát szenteljük. Az a védekezési rendszer, amelyet a kincsestár hoz létre, rögeszmés fordulatot vehet, és kötelező, kényszeres formát öltve mutatkozhat meg.

A kincsestár analízis (szennyezettség, hulladékjelleg) aspektusát illetően, a nárcisztikus megszállás a nem értéket értékévé változtatja, ahogy az *alkimisták* sem adták fel soha azt az évszázados álmukhoz fűzött reményt (tudjuk, hogy napjainkban is léteznek alkimisták), hogy a nem nemesfém ólmot (az ürületet) nemesfémévé, arannyá változtassák át.⁷ Ez az álom azt a vágyat fejezi ki, amelyről a lausanne-i kongresszuson beszéltem, és amely abból áll, hogy az *ösztönérésnek* az ödipális kereteken belüli, egymást követő azonosulásokon alapuló, *hosszú és kockázatokkal teli folyamatát átugorjunk*, vagyis, röviden, átugorjuk az Ödipuszt. A kincsestár egy analízis-mágikus részlettárgy, amelynek egy fallikus értékkel felruházott introjekciójáról van szó, *mintha* az ödipális fejlődés minden fázisán keresztülment, befejezett éresi folyamat eredménye lenne. Valójában regresszív szinten vagyunk, a kincsestár analízis tárgy, amely éppen

⁶ Azzal, hogy a mózesi törvény megtiltja az emberi vagy az állati formák másolását, a bálványok készítését, azaz a politeizmusba való regressziót igyekezett megakadályozni; ugyanakkor kifejezte azt, hogy az ember eredete, azaz az apa léte, a realitás elvének van alávetve, tehát az ember önmagát autonóm módon nem hozhatja létre.

⁷ Janine Chasseguet-Smirgel Strindberg alkimista kísérleteit illetően mutatta meg *Pour une psychanalyse de l'Art et de la Créativité* című munkájában (Paris, Payot) annak szükségszerűségét, hogy egy paranoiás személy minden tárgyból önálló mágikus falloszt kreáljon oly módon, hogy az apai pénisz analízis introjekciójának fázisát rövidre zárja. Bár csak az én iránti félelmek, amelyek olyan masszív projekciókhoz kapcsolódnak, amelyeknek az apa és az ő péniszre képezi tárgyát, indítják be az önálló mágikus fallosz kialakításához vezető folyamatot, a mi általunk vizsgált esetekben

1. ez a fallosz a kincsestárra, mint védekezési rendszerre vagy azzal ekvivalens rendszerre projiciálódik, például a fogalmaknak egy mediátor köré csoportosult heteroklit együttesére, sőt, miként majd később látni fogjuk, a tükkörbeli megsokszorozódás révén megerősítik ezt a nárcisztikus projekciót;

2. nem csak az én iránti félelmekről van szó ezekben az esetekben, hanem a bűntudat és az éretlenség együtteséről is.

csak megvált primitív ürüléktárgy eredetétől, mert a kincsestár alkotóelemei hiányosak, lényegi tulajdonságaikban sérültek, megcsonkítottak, azaz fekalizáltak; a kasztráció, a hiány a mágikus mindenhatóság értékévé és forrásává válik, ahogy ezt a primitív népek a nyomorékoknak, a megcsonkítottaknak, a szörnyeknek tulajdonítják.

Hangsúlyoztuk a materiális támasz mint projekciós felület fontosságát, és emlékeztetünk arra, amit már elmondtunk vagy jeleztünk a nárcizmust illetően. A nárcizmus-instancia, amely a globális énen belüli dialektikához tartozik hozzá, nincs meg ösztön-támasz nélkül. Jelen összefüggésben azonban a materiális támaszt illetően regresszió áll fenn, tekintve, hogy annak elemei eredeti jellegüket elveszítik, nem egyebek, mint egy homogén, anonim anyag (ürülék), amely egyedül a mágikus nárcisztikus tényező által nyer saját értelmet és létet.⁸ Két regresszió (anális és nárcisztikus) áll fenn, de különböző szinten, s ez az alannak egyszerre bizonyos análfunkciós és nárcisztikus szabadságot jelent; a globális én viszonylag szabad összetevői (a rendszerbe foglalt nárcizmus és analitás) rendszerint valójában kikerülnek a felettes-ént, amely éppen most alakul ki, és az alany bűntudata viszonylag kevésbé játszik szerepet, így tehát kevésbé gátolt, mint a globális énen képviselt énszektorokban. Olyannyira, hogy az alany egyfajta mozgásos, mentális, verbális ügyességet is elsajátíthat, amellyel elkerüli, hogy összeütközések keletkezzenek, és így működésének bizonyos periferikus aspektusait tekintve a fejlettség egy bizonyos szintjét éri el. Ugyanakkor nárcizmusa elkerüli az énkontrollt, és olymértékben engedhet szabad folyást magának, hogy az már a megalomániát súrolja.

III.

Az emberi pszichoszexuális fejlődés — amint azt tudjuk — két szakaszból áll, az egyén a pubertáskorban újrakezdi a pregenitális és a genitális érés folyamatának különböző szakaszait. Azt is tudjuk, hogy az Ödipusz távolról sem a klasszikus ödipális korban dől el, és hogy az ember a szexuális és tárgykapcsolati érettséget csak egy sokkal későbbi időpontban éri el. Ez az érési periódus az ödipális helyzetek egymást követő hosszú egymásutánja az annak megfelelő azonosulásokon keresztül, egy dialektikus mozgás keretén belül, egészen addig tart, amíg az egyén — miután énjében egy-

⁸ A névtelenségre a kincsestártól nem túl távoli változat szolgálhat példaként. Ennek lényeges funkciója éppen a névtelen jellegből származik: ilyenek a *gyerekek mondókái, kiszámolós versikéi*. Elhagyva ezekből természetesen a tiszta értelemben vett játékos oldalt, meggyőződhetünk arról, hogy úgy működnek, mint egy *ad hoc* védekező rendszer (egyébként ez bizonyos mértékben illik a játékokra általában), amelyben a verbális alapanyag (például az „szórakaténusz” stb. szavaknak) nincs semmi értelme, ugyanakkor nagyon erős nárcisztikus megszállást tartalmaznak; a szavak helye a rendszerben ugyanúgy meg van szabva, mint amennyire nélkülözhetetlenek, a materiális keret egy bizonyos megmerevedett szertartással egészül ki. A gyermekek részt vesznek benne, s ez nagyon különös kapcsolatot hoz létre közöttük, és ugyanígy különös módon kapcsolódik a felnőttek ödipális világához, amellyel szemben ez a rendszer funkcionálni hivatott. A felnőttelens csattanó egyes kiszámolós versikékben különösképpen világos és feltűnő.

mást követő azonosulásait integrálta — saját érettségében tűnik fel, azzal fejezvé be a folyamatot, hogy *saját identitását elérte*, vagyis azonos lesz önmagával, vagy más megfogalmazással, saját apja vagy anyja lesz. Természetesen a *szexuális elkülönülés* párhuzamos az *individuuáció* fejlődésével, és ugyanazoktól a faktoroktól függ — identifikációtól és ödipális konfliktustól — amelyek ugyanannak a folyamatnak két különböző aspektusát jelentik. Az ödipális és az identifikációs dialektika folytonossága abszolút, és különösen az analízis során vesszük azt észre, amikor állandó megléte monotóniaként mutatkozik meg, amit egyesek nyomasztónak tartanak. Maga az analitikus helyzet — ebből a szemszögből nézve — szülő–gyermek kapcsolatnak tekinthető, és a kezelés előrehaladása a növekedéshez hasonlítható, amelynek a befejezése azzal az időponttal esik egybe, amikor az analizált mint „gyermek” felnőtte válik, azaz rá kerül a sor, hogy maga is szülővé váljék. Ami az azonosulást illeti — amint azt tudjuk — az *introjekción*⁹ alapul, amely kezdete egy metabolizációs folyamatnak (egy viscerális, tudattalan, az analízisben világosan újra megélt aspektussal), amely az annak megfelelő fantáziák sorát mozgósítja.

Azzal kapcsolatban, ami ezt megelőzi, mindannyiunknak van tapasztalata az ödipális anyag elsőbbségéről az analízis elején, és természetesen a kúra egész folyamán, tekintve, hogy az analitikus munka lényege az ödipális dialektikának van szentelve. Márpedig nem mindig ekképpen történik, és egyre több olyan esettel találkozunk, ahol egy preödipális akadályelhárítás jelentkezik azt megelőzően, hogy dinamikáját tekintve érvényes módon az Ödipuszra térhetnének. Felfedezünk ilyen jelenséget maguk a kiképző analízisbe járók között is, akiknek saját analitikusi munkájukban, az ödipális helyzetek analízise során egyértelmű nehézségeik adódnak, olyan nehézségek, amelyek nemcsak terápiás szempontból okozhatnak kellemetlenséget, hanem olyan akadályt képezhetnek, amelyek a fiatal analitikust meggátolhatják szakmai eredményességében. Úgy tűnik, hogy az analitikusnak szakmai munkája során vállalnia kell a felnőtt szerepét az analizálttal mint „gyermekkel” szemben, és ha hiányzik belőle az a képesség, hogy ezt megtegye, szakmai tevékenysége akadályozottá válik. Javaslatunk e tekintetben abból áll, hogy kapcsolatot kell teremteni ezen ödipális éretlenség és az én szintjén mutatkozó törés között, amelynek a tanulmányozásához ez az előadás igyekszik hozzájárulni.

Emlékeztetünk arra, hogy milyen fontosságot tulajdonítottunk a nárcisztikus faktoral történő szintézis hiányából adódóan az anális komponens rossz integrációjának, amikor mindkettő a globális énen kívül, autonóm módon követi a maga fejlődését. Márpedig, mivel az introjekció lényegében az ént strukturáló mozgás, magának az introjekció folyamatának a relatív szabadsága aligha kerülhet el egy korai szexualizációt, annál is inkább, mert a szabadság ezt csak előmozdítja, ez pedig egy konfliktusokkal teli tárgykapcsolathoz, nem pedig olyan introjekcióhoz vezet, ami az énből történő integrációt eredményezné. Anélkül, hogy eközben követnénk e nem in-

⁹ E témában lásd Pierre Luquet kitűnő beszámolóját az identifikációról a latin eredetű nyelveket beszélő országok pszichoanalitikusainak 1961-es párizsi kongresszusán.

tegrált analitásnak a változásait, térjünk vissza a másik faktor, a nárcizmus tanulmányozására.

Amint azt korábban, az „én egyedül” megfogalmazásból már láttuk, a gyermek az anális fázisban igyekszik nárcisztikus autonómiáját megvalósítani. A nárcizmus (egy bizonyos nárcizmus) — amelynek ez az egyik lényeges jellemzője — elvből ellenáll az introjekciónak, mert, amint azt tudjuk, ez az ellenállás egyik legfontosabb forrása; a nárcisztikus személy az akar lenni, ami, és az énjéhez való bármiféle hozzáférést visszautasít, s ez az ellenkezés egy elemi, nagyon korai magatartásra is támaszkodhat. Tudjuk, hogy a tárgyi világnak meg kell győznie a gyermeket — az általa nyújtott szeretet révén — arról, hogy ösztönkésztetéseinek feladásával és eredeti abszolút nárcizmusából történő kilépésével csak nyerhet, elfogadva az introjekciót, amely — mindekelőt és gyakran hosszú ideig — semmi más, csak egy beférkőzés. A nárcisztikus személy „nem hasonlít senkihez”, azaz *visszautasítja az identifikációt*, és azt mondhatjuk, hogy maga az a nárcizmus, amit úgy írtunk le, hogy ráakaszkodik az Ödipuszra, hogy integritását mentse, egy régebbi helyzethez tér vissza, és ekként utasítja vissza az Ödipuszt, valamint annak minden formáját, ami belőle származik, amint azt később látni fogjuk. Visszautasítja az Ödipuszt és az identifikációt, éppen a folyamat viszceralis jelentése miatt, amelyet a saját határai mögé való behatolásként él meg.¹⁰ Ami „a kincsestárat teremtő gyermeket” illeti, tudjuk, hogy rendszerét azért hozta létre, hogy egy nárcisztikus világba foglalja bele magát, ami az ő saját projekciója, de bizonyos értelemben egy endogén projekció, és célja az, hogy a tulajdonképpeni tárgyi identifikációt elkerülje.

Az ebbe a kategóriába tartozó alanyok esetében nárcizmusuknak az ödipális tárgyra történő projekciója már kompromisszumot, azaz nárcizmusuk részleges feladását jelenti, még ha az átmeneti is. A „kincsestárat teremtő gyermek” antiödipális védekezési mechanizmusát abban a korban építi fel, amikor a szexuális tevékenység feltehetően leállt, legalábbis csaknem leállt (amit latencia-periódusnak neveznek), s ez ami a szóban forgó mechanizmusnak egy bizonyos stabilitást ad. De a pubertáskorba érve, a *serdülőnek* hatalmas új ösztöntevékenységét egy annak megfelelő, egyidejű nárcisztikus hajtóerővel együtt kell uralnia, s ez még normális feltételek esetén is a meglévő rendszer elkerülhetetlen megrázkódtatásához vezet. Ez a klasszikus pubertáskrisis. Normális, de nem haladhat meg egy bizonyos időtartamot. Mértéken felüli meg-

¹⁰ Ez az introjekció normálisan abban az életkorban megy végbe — a tudattalan fantázia síkján — hogy a gyermek, mint ahogy azt másutt már megmutattuk, mintegy játékosan képes végrehajtani azt. Nehézségek keletkezhetnek akár a korai erotizáció, akár az anyai identifikáció konfliktusossá válása esetében; támadnak; legalábbis felléphet a paranoid feldolgozás, abban az esetben, amikor a nárcisztikus félelmek dominálnak, és a gyermeknek számot kell vetnie, olykor előzetes formában, az apával szembeni büntudatával. Azokban az esetekben, amelyekkel itt foglalkozunk, ez a két tényező játszik szerepet. A folyamat testi aspektusával szembeni védekezők sarkallnak az ödipális kapcsolat testi alakjától történő megfosztásához, az erotikus komponensek mindkét oldalon való tagadásához, az analitikus elmélet szintjén pedig a testiségnek az absztrakcióval és a szóval való helyettesítéséhez.

hosszabbodása *egyre gyakoribb eset — olyan jelenség, amely, úgy látszik, a jelenkori civilizációra erősen rányomja a bélyegét* — és az én súlyos zavaráról tanúskodik. Vizsgálódásainkat most ebben az irányban folytatjuk.

A patológikus serdülőkori krízis valóban nagyon gyakran különbözik a normális pubertáskori szakasztól, s ez a különbség az időtartammal és a vele együtt járó minőségi változások szokatlan meghosszabbodásával kapcsolatos; olyan alanyokkal találjuk magunkat szemben, akik nem tudnak érettségük befejezettségéhez eljutni, mert korábbi identifikációik nem kielégítő módon mentek végbe. Valamennyien ismerjük a serdülőnek az a reakcióját, amikor az utcán megáll egy polgári módon öltözött, pocakosodó, már kopaszodni kezdő, 35–38 éves „öreg” előtt, és undorral kiáltja el magát: „Hogy lehet ilyen borzalmassá válni? Akkor inkább a halál!” Ez a fajta reakció továbbtűnhet, a folytatást ismerjük, ám az ilyen magatartás állandósulása már kissé nyugtalanító, például egy ötvenéves személynél.

Az, amit „*a fiatalkori különtség krízisének*” neveztünk, valójában a felnőttek világával való azonosulás elleni tiltakozás, és ha ez megmarad, annak a jele, hogy a mögötte meghúzódó nárcizmus elutasítja az ödipális identifikációt, s hogy azt mindig is visszautasította. Sőt azt is jelzi, hogy ez a magatartás meg fog maradni. Ha a végtelenen és elnyújtva megvalósított „úgy, ahogy a papa” megfogalmazás egy fordított Ödipusz rögzüléséről tanúskodik, akkor az a megfogalmazás, amelynek lényege, hogy módszeresen ellentétét képezi annak, amit az „úgy ahogy a papa” jelent, körülbelül 18 éves kortól azt mutatja, hogy az Ödipusz nincs és nem is lesz soha felszámolva. Itt olyan viselkedés tanúi vagyunk, amelynek szélsőséges és tartós jellege senkit nem téveszthet meg: *nem egy ödipális elkötelezettségről van szó, hanem éppen annak szisztematikus elkerüléséről.* Itt nem az apa ödipális módon (rivalizáció és vetélkedés révén) történő legyőzése a kérdés, hanem az, hogy az alany távol tartsa őt, hogy ne kelljen önmagát összemérnie vele, vagy még inkább análszadisztikus módon szodomizálnia őt, hogy nemi szinten elkerülhetővé váljék vele a találkozás. Tudjuk, hogy megölni az apát és az anyával hálni regresszív magatartásnak felel meg, olyan magatartásnak, amit a kis vadember, akiről Diderot beszél, véghezvihetne, ha a felnőtt erejével rendelkezne; de az ember tragédiája — és valójában éppen ez az egész ödipális dinamika forrása — abban a tényben rejlik, hogy a két tényező, az ödipális vágy és megvalósításának lehetőségébe kezdetben nem esik egybe. Egy emberré válási folyamat eredményeként jelenik meg, amely csak olyan esetekben válik visszafordíthatóvá, amikor ez a visszafordulás valójában a regresszió által indul meg, mint a debilitás esetében vagy bizonyos pszichózisoknál. Ugyanígy azt is tudjuk, hogy az Ödipusz „felszámolása” olyan állapotot jelent, amelynél az énből bőségesen integrált primitív fantáziák vannak, és amelyeknek a dinamikája gazdaságosan kielégítő módon kerül felhasználásra.

Az *ellenazonosulásnál* megragadni nem más, mint az Ödipuszban való el nem kötelezettség bizonyítéka, vagyis elzárkózás. Azok a fiatalok, akik megragadnak ennél a helyzetnél, a találkozás minden lehetőségét elkerülik azokkal, akik riválisai lehetnének, és tőlük teljesen félrevonulnak. Egy nárcisztikus világba zárják be magukat, ahol a hozzájuk hasonlókkal, vagyis a saját képmásukkal élnek együtt, azokkal, akik

ugyanúgy beszélnek és ugyanúgy öltözködnek, mint ők, minden szexuális különbségtetés nélkül.¹¹

Az álellenségnek, azaz a felnőttnek címzett agresszivitás a folyó két partján álló homéroszi harcosok egymás elleni szitkozódására emlékeztet, akik eközben óvakodnak, hogy átkeljenek *a senki földjén*, amely védi őket, és az összecsapás *elkerülését biztosítja nekik*. Nem arról van szó, hogy átvegyék az apa helyét, hanem hogy úgy tegyenek, mintha az soha nem is létezett volna, és amikor az ezen szinten ragadt serdülő agresszív lendületétől elragadva mégis odajut, hogy elfoglalja az őt nemző személy helyét, mindent szétrombol, és az ödipális keretet akármilyen tartalommal tölti meg, amely mindenekelőtt oly mértékben különbözik majd attól, amilyen korábban volt, hogy már nem lehet kétségbe vonni Ödipuszon kívüli nárcizmusát, és különösen nem lehet *azzal vádolni őt, hogy a szüleitől, bármi legyen is az, átvett volna valamit*; így sikerül majd, hogy az ödipális helyzetet a végsőkig elkerülje. Többet már nem foglalja el a helyét a leszármazók sorában, teljesen szakít a leszármazási rendszerrel, és azon kívül keres helyet magának.¹²

IV.

Miután röviden kifejtettük, mit értünk ödipális érettségen, rá kell térnünk magának az ödipális mítosznak az elemzésére, annak tartalmát és a szophoklészi szöveget áttanulmányozva. Ezzel kapcsolatban azt az elég furcsa tényt állapíthatjuk meg, hogy az ödipális mítosz valamennyi interpretációja között, ismereteink szerint, egyet sem találunk, amely koherens módon magában foglalná ezt a központi elemet, vagyis a Szfinxet. Vitathatatlanul egy fontos hiányról van szó, amely az ellenállás szempontjából magyarázható. Freud maga kevesebbet foglalkozik a Szfinxszel, mint azzal a rejtéllyel, amelyet a Szfinx felvet, és tudjuk, hogy milyen jelentést tulajdonít neki (a gyermekek eredetét). Csak egyszer beszél a Szfinxről mint olyanról (elég furcsa módon a „Dosztojevszkij és az apagyilkosság” című tanulmányában), és azt olyan apai figuraként értelmezi, akinek Ödipusz által történő meggyilkolása bizonyos értelemben Laiosz meggyilkolásának képét vetíti előre. Nem időzünk el ezen a ponton, hacsak azért nem,

¹¹ Mindez jól mutatja, hogy egy ellenazonosulási folyamatról van szó; a felnőttek világa egyénekből áll, míg a kérdéses kategóriába tartozó serdülők világa a csoport fogalmával mosódik össze, amelyen belül ők, bizonyos fókig, egymással felcserélhetők. A serdülő a felnőtthez képest „különbözőnek” tekinti magát, de semmiképpen sem „eredeti” társai között, akik testvéreként hasonlítanak rá.

¹² Az újdonság mohó keresése bármi áron, akármilyen legyen is annak a belső értéke, egy, az ödipális szituáció elkerüléséhez hasonló kísérletként épül be. Arról van szó, hogy ne kelljen beilleszkedni valamely hagyományba, s ez megint csak származási rend szétzúzását jelenti. A varázs, amellyel az újdonság mint olyan az egyénekre hat, abból a látszólagos megoldásból fakad, amelyet ez a varázs kínál az ödipális konfliktusra, éppen azért, hogy elkerülje azt. Egy valóban eredeti gondolat, egy valóban forradalmi felfedezés gyökereivel a múltba hatol, ezek a gyökerek táplálják és biztosítják számára az anyagcserét. Másféleképpen fogalmazva, megelőzik a leszármazás elvét.

hogy emlékeztessünk arra, hogy Freud elgondolása ez esetben nem aratott diadalt, és hogy a szerzők hajlamosak, hogy a Szfinx alakjában inkább a fallikus anya imágójának megnyilvánulását lássák. Nézetünk szerint Ödipusz diadala a Szfinx felett nem az apa meggyilkolásának az előképe, és jelentősége messze meghaladja azt, amit rendszerint fallikus anyának nevezünk.

A Szfinx egy több változatban meglévő mitikus lény; a thébainak asszonyarca van, oroszlán lábakkal és szárnyakkal. Egy csapásra észrevehető, hogy szimbólumok aggregátumáról van szó, és csakis erről, mivel a Szfinxnek nincs teste és a szimbólumok üres hordozóját rejtí. ¹³ E szimbólumok lényegileg más eredetekhez vezetnek vissza, innenonnan összeszedett, *kacatszerű* projekciókról van szó, ez pedig a kincsestárhoz vezet vissza bennünket, ¹⁴ és folytonosságot alakít ki a kettő között. A Szfinx „barkácsolva” van, csakúgy, mint a kincsestár, s ez megfelel archaikus nárcisztikus jellegének.

A Szfinx általában hímnemű, de van nőnemű is, és néha egyébként *Szfinx*nek hívják; a szörny tehát meghatározatlan nemű. Ami pszichikai eredetét illeti, egy sor projekciónak hordozója, és hosszú listát állíthatnánk össze e projekciók felsorolására. Mégis, célszerűbb megkeresnünk azt az alakító eszmét, amelyből a Szfinx mítoszbeli funkciója ered.

Láttuk, hogy az énben meglévő bizonyos törés gyakran akadályozza a serdülőt, hogy érését *egyesített* (egyén = individuum = oszthatatlan, homogén) módon fejezze be, énjé szétforgácsolt marad (egy „*én Harlequin kabátjában*”) anélkül, hogy ödipális identifikációinak a végére tudott volna jutni (amelynek célja csak a személyiség egyesítése lehet: csak egy apa és csak egy anya van). Kialakít *egy többszörös projekciós rendszert, amely a „kincsestár” megfelelője, nárcizmusát ugyanakkor megerősíti a sokszoros visszatükrözés, amely közösséget teremt a serdülőkorúak bizonyos csoportjával, akik ugyanennek a rendszernek a hasznélvezői*. Miután ez a folyamat a serdülő valamennyi nárcisztikus töltését leköti, csak a rendszeren belüli világ áll nárcisztikus megszállás alatt, így a felnőttek világának megfelelő töltés teljesen vissza van vonva, ezért bizonyos értelemben (mivel a felnőttvilág teljes mértékben megszállás nélküli), többé nem létezik. Következésképpen ez a világ nem érték és kidobni való (legalábbis ez az a cél, amire a serdülő törekszik, és bizonyos fokig érhető felháborodása a felnőtt előtt, akinek nézetei e vonatkozásban nem egyeznek meg az övéivel).

Márpedig megtörténik, hogy ezek a nárcisztikus projekciók koncentrikusan egy központi figura körül alakulnak ki, aki a csoport tagjainak a törekvéseit a legfelsőbb szinten képviseli, aki a *bálvánnyal* azonosítható (lehet szó varázslóról vagy jósról), akinek az a lényegi funkciója, hogy az Ödipusz elleni elhárítási küzdelemben „rajongóit” támogassa, a mágikus, analízis karakterű erőnek köszönhetően, amelyet neki tulajdonítá-

¹³ Ez nem csak elképzelés, olyan egyiptológusok, akiknek kifaragott Szfinx állt a rendelkezésükre, rendkívüli módon meg voltak lepve, amikor felfedezték, hogy — ellentétben más antik egyiptomi műemlékekkel — a Szfinx belseje üres, nem rejt magában semmilyen átjárót, szentélyt vagy sírt.

¹⁴ A Szfinxet, különösen annak egyiptomi változatát, úgy tekintették, mint egy kincstár őrzőjét, és ez a funkciója ma is megtalálható a Közel-Kelet országaiban elterjedt különféle építészeti alkalmazásaiban.

nak. Látni fogjuk, hogy valójában ez a bálvány neme szerint meghatározatlan marad. Anna Freud¹⁵ helyesen jegyezte meg, hogy a serdülők gyakran egyetlen személyiségtől, a *Führertől* függenek, és aki az ő számára egyfajta közvetítő, „alany, akit az életkora a serdülőkorú és a szülei között helyezi el”, ami tehát az ödipális keretbe illeszkedik. Valójában, az én véleményem szerint, a kérdéses személy nem közvetítő, hanem, éppen ellenkezőleg, a felnőtt világgal szembeni ellenállás csúcán található, azaz az Ödipusz ellen van. Ő a hordozója hívei megalomániás nárcisztikus projekciójának, amelynek egyben a gyújtópontja, valamint egy ideológiai vagy egyéb tartalom hordozója, ami a hívek Ödipusz-ellenes védekezésének lendületét tovább gerjeszti. Annál is inkább ő a vezérük, mert az a kötelék, amely követőivel őt összeköti, ez utóbbiaknak nagy ösztön szabadsággal és egy annak megfelelő nárcisztikus elégtétellel ér fel. Valójában arról van szó, hogy mivel az ilyen serdülő nem integrálta az Ödipuszt, nincs ödipális alapokon kialakult felettes-énje, és — az archaikus anyai felettes-énnel és az esztétizáló énídeállal ellátott nárcizmusa miatt — alapvető tehetlenségével, kasztrációs félelmével, a valószínűségi identitását és a nemét érintő határozatlanságával kapcsolatos szorongásaival viaskodik. Tehát, a bálvánnyal bizonyos szinten való identifikáció (emlékszem egy „rajongó” bálványához szóló levelére: „szeretlek, mivel egész életre én vagyok a te bálványod”) és az az oltalom, amelyet ez az azonosulás nyújt, mindezt eltörli, éppen azért, hogy lehetővé teszi a felettes-én felszabadítását. A bálvány nem a felettes-én, ellenkezőleg, éppen azt igazolja, hogy ez az instancia nem létezik, és éppen az az előnye, hogy helyettesíti azt. „Mindenre képes”, azaz legyőzte a felettes-ént, tehát Ödipuszt. A túlkapások, amelyeket megenged magának, inkább elképesztő hőstettek lesznek; azt képzelek róla, hogy mindenre képes és mindent tud; igazi mániás ünnep az övé, mivel mindaz, amit tesz vagy mond, maga a tökéletesség. A bálványnak (varázslónak vagy jósnak) a legcsekélyebb megnyilatkozása is kommentálásra, elmélyült vizsgálatra kerül, mert egy neki tulajdonított mágikus falloszról tanúskodik. Valójában ez a fallosz inkább előre megjósolt, megígért (elfátyolozott, mint egy ígéret), aminek az élvezete mindig a következő napra lesz halasztva,¹⁶ és pontosan ez az örökös halasztás az, ami azzal a veszellyel jár, hogy megzavarhatja a bálvány és imádói közötti kapcsolatot, ami egyébként meglehetősen ambivalensnek tűnik. Mert valójában a hengegés, az Ödipuszt ócsárolók keserű megvetése és vihogása mögött felsejlik az a belső meggyőződés, hogy az igazi fallosz az Apáé, és éppen ezt rejti el a szándékosan fenntartott kétértelműség, amely a Bálvány által ígért falloszt és magát a Bálványt körülveszi. Miután a Szfinx bizonyos tekintetben valóban az análszadisztikus anyát képviseli, akinek homályos és mélyeséges belső részei az apa megkülönböztető jelképet látszanak magukba rejteni, a Szfinx (vagy a Bálvány) hallgatólagos ígérete előre sejteti a fallosz megszerzését, de annak *mágikus módon való megszerzését az elkerülés által, ekként ugorva át az érettség, azaz a szülői identifikáció és az Ödipusz felett*. Tudjuk, hogy a Szfinx fiatal emberek vesztét okozta,

¹⁵ „Probleme der Pubertät”, *Psyche*, 1960.

¹⁶ Mint Leviathán, a hal, amelyen a héber hagyomány szerint a Világ nyugszik, s amelynek tápláló nedveit az Isten az Igazaknak tartja fenn az utolsó ítélet napjára, hogy abból lakmározzanak.

és „feldúlta a vidéket”, de ahhoz, hogy ezek a fiatalok felé forduljanak, varázserőt kellett, hogy gyakoroljon rájuk. Figyelembe kell vennünk azt, ami a Szfinxben a félelem és a kihívás érzését egyszerre kiváltja.

Itt emlékeztetünk arra, amit korábban kifejtettünk: hogy az én szintjén meglévő törés közvetlen oka az análszadisztikus szakasz hibás integrációja, miáltal a serdülő éretlensége nem teszi képessé őt arra, hogy elvállalja, vagyis az énjében integrálja azt. Agresszivitása egy álagresszivitás, amely azután különböző módon árad szét, de mindig az ödipális struktúrán kívül. Bár minden úgy történik, mintha a „rajongó” az ödipális integráció jogát a bálványnak adná át, hagyva, hogy helyette az vállalja el eme integráció gondját, és hogy megvalósítsa azt, annál is inkább, mert a Bálvány egy anális-mágikus, mindenható agresszivitás forrásaként jelenik meg előtte. Ez nem azért történik így, hogy a Bálvány pozícióját megvilágítsa, hiszen a serdülő azért fordul hozzá, hogy anális agresszivitását az tegye mérlegre, remélve ezáltal, hogy biztosítékot kap tőle, hogy meghallgatásra talál anélkül, hogy az anális komponenshez kellene folyamodnia. A Szfinx egyszerre képviseli a hatalmas és veszedelmes anális-mágikus falloszt (innen ered a félelem, amikor megközelítjük: mintha pestises lenne), de a csodás ígéretet (a Szfinx egyszersemind varázsló) is képviseli, ez tehát az ígézet eredete. Ha az a párhuzam, amelyet a Szfinx és a Bálvány között tettünk, igaz, akkor az ahhoz tartozó mitológiai anyag referenciáival meg kell erősítenünk.

Egy korábbi dolgozatunkban¹⁷ az análszadisztikus agresszivitást visszavezettük magára az emésztőrendszer funkciójára, különösen a belekre, amelyek összenyomnak, homogenizálnak és fekalizálnak, és az ánuszra, amely visszatart és kiürít. A poklot, az ördög székhelyét, amely a homályosság és a kénes gázokat magából kibocsátó elégetés helye, az emésztőtraktusba helyeztük, mert felfogásunk szerint minden ösztönkielégülésből fakadó alapvető büntudat az ösztöntevékenységbe foglalt anális komponensből fakad. Anélkül, hogy erről részletesebben szólnánk, emlékeztetünk arra, hogy az ödipális aktushoz kapcsolódó büntudat visszanyúlik arra a bűnre, amelyet Laiosz követett Khrüszipposznak, Pelopsz fiának megerőszkolásával. Bár a homoszexualitás soha nem volt bűn az antik görögöknél, de a nemi erőszak, azaz a tiszta értelemben vett anális tényező mobilizációja, az igen; hogy Laiosz cselekedete elnyerje büntetését, megjövendölték neki, hogy a fia fogja megölni, és emiatt tette ki Laiosz Ödipuszt a halálnak. Ami magát Ödipuszt illeti, mozgásában gátolt személyként van ábrázolva, azaz kasztrált anális komponenssel rendelkezik. Ha még tovább nyúlunk vissza, akkor kiderül, hogy Laiosz megbüntetése Héra istennő haragjából fakad, de ugyanott az análszadisztikus komponens is felfedezzük, mégpedig *kígyó* alakjában. Tudjuk, hogy Teirésziásznak, a vak jósnak kellett eldönteni — a kígyók párosodásakor — azt a kérdést, hogy a nőtény vagy a hím élvezett-e inkább; miután a nőtény mellett döntött, magára vonta az istennő haragját. Márpedig a kígyó az anális szexualitás tipikus képe, de ugyanúgy a fallosz és az ürülék is, és tudjuk, hogy a Genézis mítosza neki tulajdonítja az eredendő bűn miatti büntudatot; e tekintetben a kontextus

¹⁷ Étude sur la relation objectale anale”, *Revue française de Psychanalyse*, 1960.

nem hagy semmi kétséget. Valójában a Szfinx maga is egy kígyó: ezt olvassuk az *Encyclopedia Britannica* „Szfinx” címszavánál:

„A Szfinx egy kígyótestű óriás, akinek a szája tüzet okád — Tüphón és Ekhidna lánya, félig asszony, félig kígyó teremtmény (Ekhidna görögül viperát jelent). A hibrid és mérgező pár világra hozta Kerberoszt, a lernai Hüdrát, a kilencefejű óriás vízikígyót, a kígyófarkú félig oroslán, félig kecske Khimérát, magát a Szfínxet, a Sárkányt, az óriás szárnyas kígyót, végül a Gorgónokat szárnyas nőstényekként ábrázolva, ahol a kígyók hajként vannak jelen.”

Ekhidna minden leszármazottja, a Szfinx fivérei és nővérei, kapcsolódnak a Kígyóhoz, azaz az analízis péniszhez, és a *kasztrációhoz*. Nem beszélve a Héraklész által többszörösen lefejezett Kerberoszról és a lernai Hüdráról, az összes többit egy hős ölte meg, Bellerophón Khümérát, Perszeusz a Medúzát és Ödipusz magát a Szfínxet. A Szfínxnek nincs kígyószerű jellege, vagy elvesztette azt, de jogunkban áll, hogy visszaállítsuk, és minden szövegösszefüggés azt mutatja, hogy valójában itt egy egymás között felcserélhető variánsról van szó.

Felhozhatnák ellenem, hogy a kígyó — kígyó, és semmi sem jogosít fel arra, hogy a szexualitás analízis komponenseként azonosítsam, azaz a kígyót a belekkel, az ánuossal, illetve funkcióikkal, az összenyomással és az összeszorítással hozzam kapcsolatba. Márpedig, mégis van egy ajánlóm, és ez pedig az etimológia; a hellenisták utánanézetnek például Émile Boisacq-nak, a brüsszeli egyetem professzorának görög etimológiai szótárában, amely 1938-ban jelent meg Párizsban. A Szfinx szótöve a szótár szerint *sphaig*, ami azt jelenti, hogy „összeszorítani”, sőt „bilincs” vagy „záróizom”, és még „csomó” is (a *spaignis* vagy a *spaigne* szó származékairól van szó), vagy „rákok megfogására szolgáló villa”. Dr. W. Papes 1863–70-ben megjelent munkája, a „Görög tulajdonnevek szótára” (*Wörterbuch der griechischen Eigennamen*) a *Sphaig* szót így magyarázza: „die Schlinge (németül kígyó = *Schlange*), die zusammen schnürende, würgende”, azaz egy csomó, amely összenyom és elfojt stb. Emlékezzünk arra a csapdára, amelyet a Szfinx azzal állított, hogy érthetőségét a szübillai (a Szübillák a jóshelyek papjai) nyelvzetten és a „jóstechnika”¹⁸ segítségével homályos talánnyá változtatta, főleg pedig azzal a félelemmel, amelyet egyeduralma sugalmaz. Az orákulum szavai az istenségtől erednek, és egyedül neki van joga azokat értelmezni, ez felbecsülhetetlen privilégium, amely visszaélésre készítet. Ha csak a legkisebb mértékben is sikerül, hogy az orákulum ránk pillant, ahelyett, hogy dühétől reszketnének, isteni erejében veszünk részt; nem kell többet a csapdától félni, mert az — mármint a csapda — mi magunk *vagyunk*.¹⁹

¹⁸ Az orákulumok barlangokban vagy más titkos helyeken tartják istentszeteleiket, az annak megfelelő szcenírozással és olyan kellékekkel, amelyek napjainkban is ismertek, és amelyeknek még mindig analízis jelentésük van, így például csontváz, koponya, állatbél, kávézacc, tintafolt stb.

¹⁹ A rejtély önmagában szadisztikus jellegű, mert aki rejtélyt mond, analízis csapdát mond. A másikat akadály elé állítjuk, amikor mi magunk abszolút uralmat élvezünk; látjuk, amint a másik megzavarodik, és szenvedése annál nagyobb, minél nagyobb veszteség a tét (kasztráció vagy halál, mint a Szfinx esetében). A homályosság önmagában analízis csapda: „behúzzuk a csöbe” az áldozatot. „Félrevezetni valakit” németül így mondják: *Hinter dem Licht führen*, azaz szó szerint: „a fény mögé vezetni”

Az orákulumi nyelv homályossága a kérdező alany nárcizmusának értelmében mindenekelőtt sokféle interpretációt tesz lehetővé, még akkor is, ha egyébként félelmekkel és reszketéssel kell is fizetnie érte, ami egy mélyebb szinten az élvezethez kötődik. (Az adagolt homályosság technikája jól ismert mindazoknál, akik visszaélnak a hallgatóság hiszékenységével, a boszorkányoktól és a madárjósoktól a varázslókig, jósokig, bűvészekig, vásári komédiásokig és jövőmondókig terjedő hosszú sorban.) A jós egyszerre titkol és ígér, először magához csal, másnap azután elküld, s ez biztosítja számára az állandó és hűséges klientúrát. Állandóan a jövő körvonalait rajzolja fel, s ez az a módszer, ami lehetővé teszi számára, hogy elvont, bizonytalan és zavaros, célzást rejtegető, paradox megfogalmazások és jelszavak keretei között maradjon, hogy hagyjon mindig egy jövőre néző nyitott ablakot, amikor majd minden lehetséges lesz, amikor ingyen színültig tölthetünk mindent, s amikor végül a számár is sárgarépat ehet majd.²⁰

A varázslóval vagy jóssal fennálló kapcsolat azonnal az elsődleges folyamatra irányítja az alanyt, ahol a józan ész és a logika elveszti létjogosultságát. Elegendő néhány csábító gesztus, de a kétértelműség is, a talányosság (magának a nyelvezetnek meg kell őriznie saját, szavakkal ki nem fejezhető jellegét); a regresszió ily módon meg is találta a helyét, máris elmerültünk az elragadtatásban, az ajtók pedig kitárnak a végtelen lehetőségek nárcisztikus világára elegendő hinnünk benne. De ha a Varázsló az alanyt oda helyezi el, akkor egyszerre mind együtt megfosztja attól az eszközhöz, amely szükséges ahhoz, hogy kiszabadulhasson onnan. Nem mozdul el tehát, de elkerüli az érési folyamattal együtt járó borzalmakat.

V.

Az ödipális szituációhoz való elkötelezettségtől való félelem az antik kor emberét rémülettel töltötte el, és ösztöneitől való félelmei elől az *orákulumra bízta magát*. Alávetette magát az istenek döntéseinek. A Periklésszel egy században élt Szophoklész drámái mutatják meg nekünk, hogy az ember sorsa milyen mértékben függött az istenek jóakaratótól. Általában feltételezhetjük, hogy az ember mindannyiszor az Orákulumhoz fordult, ahányszor ödipális ösztöntörekvései vagy ennek származékai forogtak kockán.

A „görög csodáról” szóló tanulmányában²¹ Raymond de Saussure felteszi azt a kérdést, hogy mi jellemzi azokat a tényezőket, amelyek megváltoztatták ezt a helyzetet, és arra készítették az embert, hogy visszautasítsa ezt a rabszolgaságot, megalapozva ezzel a mi civilizációnkat. Különösen Epikurost emeli ki, akit e forradalom középpontjába helyez, és akit Freudhoz hasonlít. Valóban Epikurosz tanítása az, amely — bizonyos

²⁰ A francia fordulat szerint a számárnak a sárgarépat mindig jutalmul tűzik ki, de sohasem kapja meg. *A fordító megjegyzése.*

²¹ *Revue française de Psychanalyse*, 1938.

formában szintetizálva annak a hatalmas fordulatnak a lényegét, amelyre sor került — az egyén autonómiájához vezetett, és önmagának mint a valóság (mindenekelőtt az emberi valóság), nem pedig egy hozzá képest külső hatalom függvényének állandó kritikáját kiváltva. (Jellemző, hogy azon néhány görög szó között, amelyet a Biblia népe befogadott, van egy tulajdonnév, amely köznévvé alakult: „Epikurosz” héberül „ateistát”, „istentagadót” jelent.)

Bár a periklészi század forradalma, amelynek a mai napig részesei vagyunk, messze nem győzte le az obskurantizmust, amely a modern gondolkodás tündöklő felvirágzásával egyidejűleg létezett, ami egy barátságtalan együttlétezés, amely mindaddig folytatódik, ameddig igaz, hogy Ormuzd és Ahriman között örök a harc.

Szophoklész, aki korának egyik legtekintélyesebb személyisége volt, tanúja és aktív részese volt egy bizonyos válságnak, egy párviadalnak, amely nem két nemzedék (75 éves volt, amikor az *Ödipusz királyt* írta, és 90, amikor az *Ödipusz Kolónoszban* előadták), hanem két világ között, a világosság és a homály, az értelem és a babona világa között zajlott, és a két nagy zajjal csapott össze. Tapasztalnia kellett, hogy az emberi gondolkodás felszabadulása ellenére a papok, akik a halandókat az istenek akaratának tették ki, nyomást gyakoroltak az emberekre, és olyan helyek felé igyekeznek, ahol a jósmisztikum a tudatlanság füstjébe és varázslatos rítusba burkolva árad szét. Lelki békesség után vágyakozva, a fiatalok elhagyták a helyes utat, és a Szfinx sötét belső részei felé siettek, aki rejtelmes nyelvének csodálatos hatása alatt varakoztatja őket, s ez rejtélyének egyetlen kulcsa.

Szophoklész számára egyértelműen az Ödipusz és a Szfinx közötti párba a dráma kulcsmozzanata. Szophoklész a tudatosság szintjén intézett támadást az obskurantizmus ellen, amely minden korban újraéled, mégpedig különböző álarcokban, a gyengék szorongására támaszkodó szellemi terror formájában, a babonában, amely azt állítja magáról, hogy az a célja, hogy az isteni kinyilatkoztatást fejezze ki, valamint a misztikumban, amely beszívargott a fiatalság szellemébe, és mérgeket bocsát belé.

Ami a tudatos szintet illeti, úgy tűnik, hogy Ödipusz, aki a Szfinx felett győzelmeskedik, hős — de nem azért az, mert a találós kérdésben nyert, hanem azért, mert ezt megtéve egyetlen gesztussal félresöpört egy boszorkányságból, búsvzavakból álló és a misztérium előtti reszkető álcivilizációt. Megmutatta, hogy nincs szüksége arra, hogy fenntartsa az éretlenek által a Szfinxre vetített projekciót, amely mindenható létet és hatalmat kölcsönzött neki. A törés nélküli ént helyezte szembe a szörnyel, és legyőzte azt. Letépve a Szfinx álarcát, felfedte az ürességet, és a Semmibe taszította.

Szilasi Judit fordítása